

VALUCH TIBOR

ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézete,
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Aetas 40. évf. 2025. 4. szám, 55–61.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.4.55-61

www.aetas.hu

Jegyzetek a modern, magyar jelenkortörténetről és társadalomtörténetről

ABSTRACT. *Notes on Modern Hungarian Contemporary History and Social History.* The aim of this paper is to give an overview of the interpretations and changes of contemporary history and social history between 1985 and 2025, as well as some of the most important research topics, with a focus on professionalization and institutionalization, and examining the relationships between the two fields of research.

Keywords: *contemporary history, social history, professionalization, institutionalization, autonomy*

Bevezetés

Szimbolikus tartalma is van annak, hogy az *Aetas* folyóirat, ami most, 2025-ben ünnepeli fennállásának a 40. évfordulóját, gyakorlatilag egyidős a modern magyar társadalomtörténettel és a gyökeresen megújult jelenkortörténettel. Az *Aetas* a rendszerváltást megelőzően, egyfajta generációs, szakmai autonómia megteremtésének¹ a jegyében jött létre, akkor, amikor fokozatosan erősödött az igény a történeti és ezen belül a jelenkortörténeti gondolkodás megújítására, a – hagyományosan politika és nemzetcentrikus – magyar történettudomány szemléletmódjának a megváltoztatására és plurálissá tételére, aminek kulcsfontosságú része volt a társadalomtörténet intézményesítésének² a szándéka.

A folyóirat alapításának, a jelenkortörténet megújításának és a társadalomtörténet intézményesítésének a háttérben közös elem volt a generációs szerveződés – még akkor is, ha nem azonos generációs csoportokról volt szó –, az autonómia megteremtésének a határozott szándéka, a kritikus gondolkodásmód. Ezek együttes érvényesítését segítette az államszocialista rendszer lassú elbizonytalanodása s a rendszerváltó gondolkodás fokozatos kibontakozása.

Az már önmagában is tiszteletre méltó szellemi teljesítmény, hogy az *Aetas* ennek a négy évtizednek a során professzionálisan működő folyóiratként a magyar történelemtudomány egyik meghatározó fórumává vált. S a jeles évforduló önkéntelenül is alkalmat kínál a számvetésre, annak a vázlatos végiggondolására, honnan indult és hová jutott a jelenkortörténet-

¹ Az 1980-as évek folyóiratainak történetéről és az alapító szerkesztők autonómia és tudományos törekvéseiről lásd: Diákfolyóiratok a rendszerváltás előestéjén és azután. Kerekasztal-beszélgetés. Elhangzott az Aetas alapításának 25. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, Szegeden, 2010. május 21-én. *Aetas*, 25. évf. (2010) 4. sz. 107–127

² A magyar társadalomtörténet intézményesülésének a történetéhez lásd: Benda: *A társadalomtörténet-írás*, 33–43.; Kövér: *Milyenek vagyunk?*, 44–53.; legújabban: Kövér: *A magyar társadalomtörténet-írás*, 323–380.

írás és a magyar társadalomtörténet ennek a négy évtizednek a során, gyakorlatilag a rendszerváltástól napjainkig. Tanulmányomban röviden áttekintem a modern magyar jelenkortörténet és társadalomtörténet létrejöttét, professzionalizációját, intézményesedését és néhány fontosabb kutatási kérdését.

Az adott keretek között nyilván csak arra van lehetőség, hogy néhány továbbgondolásra alkalmas szempontot vessek fel. Hiszen önmagában a jelenkortörténet historiográfiájának a részletes áttekintése 1985-től napjainkig önálló, monografikus tanulmány tárgya lehetne, ahogyan a társadalomtörténeté is. Ezt az 1980-as évektől a 2010-es évekig terjedő periódusra vonatkozóan meg is tette Kövér György legújabb könyvében.³

Közelítések, fogalmi kérdések

A történész és a jelenidő viszonyának, kapcsolatának az értelmezése folyamatosan és dinamikusan változott és változik. A régi és hagyományos történettudományi megközelítés szerint a történész hivatása szerint a múlttal foglalkozik, azzal a múlttal, aminek ő maga semmilyen formában nem volt sem részese, sem alakítója, hiszen ez biztosítja számára az objektivitást, a múltból fennmaradt adatok, tények, információk tárgyilagos értékelését és ezek történeti elbeszéléssé formálását. Ebből következően a történész nem teheti tudományos vizsgálat tárgyává sem a jelen történetét, sem a jelenkori társadalmi változások történetét.

A releváns történeti megközelítések – ezen belül többek között a posztmodern szemlélet – szerint, „a múlt csak a jelen fényében érthető meg, és a jelen csak a múlt fényében érthetjük meg teljesen”.⁴ Vagyis a jelen és a múlt között természetes és szerves kapcsolat van, a – múltbeli – történelmi, gazdasági, politikai és társadalmi változások folyamatot alkotnak, hatással vannak a jelenre, nem választhatók el mesterségesen a jelentől a történeti értelmezés szempontjai szerint sem. Többek között azért sem, mert a történelem szüntelen változás, kumulatív folyamat, végcél nélküli fejlődés. Ebből következik az is, hogy a jelen, ami az idő természeténél fogva dinamikusan válik a múlt részévé, önmagában már ezért is a történeti vizsgálat/elemzés tárgya. A történész is benne él a jelenkorban, aminek az eseményei, a közgondolkodása, az életvilága nyilvánvalóan befolyásolja a gondolkodásmódját. Ám, ha a történész a történeti elbeszélés során következetesen érvényesíti az objektivitást és a kauzalitás elvét, autonóm személyiségként jár el a források feldolgozása során, akkor a vizsgált korszak időbeli távolságától függetlenül képes lehet az érvényes történeti tudás, a kanonizációra is alkalmas, múltból szóló, tárgyyszerű történeti elbeszélés megalkotására, amihez a politikai befolyástól és az ideológiai előfeltevésektől, elfogultságoktól való mentesség is szükséges. Így válik relatívvá az a nézőpont probléma, hogy a történész benne él a jelenben, aminek elemzi, értelmezi a történetét, és megalkotja az erről szóló történeti elbeszélését. Miután következetesen alkalmazza a történetiség elvét, komplex humán és társadalomtudományi megközelítésben elemez és értelmez, többek között ez az, aminek révén elkülönül a kortárs politológus vagy szociológus elemzőtől, aki rendszerint csak egy jelen idejű kérdés megválaszolására tesz egyidejű kísérletet úgy, hogy nem helyezi azt történeti összefüggésrendszerbe és/vagy értelmezési keretbe.

Míndezen kapcsán elkerülhetetlenül felmerül a kérdés: hogyan érvényesíthető a történetiség elve a jelenkor politikai, társadalmi változásainak vizsgálatában? Nyilvánvalóan elsősorban a megszokott kronológiai korlátok átlépésével, a hosszú időtartamú elemzés következetes alkalmazásának a segítségével, a múlt-, a közelmúltbeli és a jelenben érvényesülő

³ Kövér: *A magyar társadalomtörténet-írás*, különösen 323–409.

⁴ Carr: *Mi a történelem?*, i. m.

trendek értelmezésével, összefüggéseinek feltárásával. Példaként megemlíthető, hogy egy adott közösség vagy társadalmi csoport jelenkori társadalmi magatartásának az értelmezése elképzelhetetlen a történelmi előzmények vizsgálata és ezek jelenre gyakorolt hatásának az elemzése és bemutatása nélkül.⁵

Ha elfogadjuk a fentebb megfogalmazottakat, akkor egyértelmű igennel lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy van-e története a jelennek. Ahogyan arra is, amit Bódy Zsombor fogalmazott meg a jelenkortörténet-írás kérdéseit áttekintő összefoglaló tanulmányában,⁶ miszerint „Történetírás-e a jelenkortörténet-írás?” A jelenkor történeti elemzése nélkül nehéz megérteni a történelmet, azt, aminek a változásait az átlagemberek is befolyásolnak életükkel, tevékenységükkel. Ugyanakkor nyilván nem lehet egyenlőségjelet tenni a jelenkortörténet és az emlékeztörténet⁷ közé, hiszen az elsősorban a kollektív vagy egyéni emlékezetet,⁸ ennek változásait vizsgálja egy konkrét esemény vagy a megélt történelem kapcsán.

Jegyzetek a jelenkortörténetről

Ha a jelenkortörténet változásait szeretnénk megérteni az 1985 óta eltelt négy évtizedben, akkor először azt érdemes megvizsgálni, hogyan értelmeződött és értelmeződik át mindaz, amit ez alatt értünk. Látható, hogy kronologikus és tartalmi megközelítésben egyaránt hosszú útról van szó. Az 1980-as évek Magyarországon a modern értelemben vett jelenkortörténet egyáltalán nem vagy csak sporadikusan létezett. Még az államszocialista korszak utolsó évtizedében is a marxista-leninista ideológiai elvárásoknak megfelelően a párttörténet és munkásmozgalom-történet jelentette alapvetően a domináns narratívát, amit szervesen kiegészítettek az elhallgatások és a történeti tabuk. Ennek egyhangúságát csak alkalmilag és esetlegesen törték meg az ideológiai kötöttségektől szabadulni igyekvő, tárgyilagosabb, realisztikus történeti elemzésre törekvő megközelítések.

Valódi és teljes fordulat az 1989/1990-es rendszerváltással, illetve az után következett be. Az informálisan gyakorolt cenzúra megszűnése, a sajtószabadság fokozatos helyreállítása már az 1980-as évek utolsó harmadában is jelentősen megnövelte a jelenkor – elhallgatott és tabusított – történelme iránti kíváncsiságot és társadalmi érdeklődést. Így az 1980/1990-es évek fordulója és az 1990-es évek eleje az ún. „traumaterápiás jelenkortörténet” időszaka volt. Ekkor veszítették el véglegesen jelentésüket az ideologikus elváráshoz igazított történeti elbeszélések, és ekkor vált lehetővé a közelmúlt történeti tabuinak a felszámolása az elhallgatások helyett, valamint az egyéni és közösségi múlt társadalmi birtokba vétele. A megélt történelem kibeszélésének a lehetővé válása valóban hozzájárult az elfojtások, valamint az egyéni és kollektív történelmi traumák⁹ – legalább részleges – feloldásához.

Ezzel párhuzamosan elhárultak a politikai, ideológiai és intézményi akadályok a modern jelenkortörténet tudományos (re)professzionalizációja elől. Megszűntek a tematikai és kro-

⁵ Lásd: Valuch: *Politikai oldalak vonzásában*, 83–110.

⁶ Bódy: *Az önmagára irányuló tekintet*, 1293–1316.

⁷ Magyarországon az emlékeztörténet mint történettudományi (al)diszciplína csak részlegesen intézményesült a rendszerváltás óta eltelt évtizedek során, főként az *oral history* megközelítésmódjára alapozva, tematikailag pedig elsősorban a holocaust és az 1956-os forradalom emlékezete vált kiemelt témává. Ellentétben az európai tudományossággal, ahol az emlékeztörténet kutatása önálló tudományos társasággal és folyóirattal is rendelkezik (*Memory Studies Association*, *Memory Studies*), és számos európai országban működik egyetemi tanszék is.

⁸ A kérdéshez lásd: Gyáni: *Emlékezés, emlékezet*, i. m.; úó: *Az elveszített múlt*, i. m.; úó: *A történelem mint emlékmű*, i. m.

⁹ A trauma történettudományi elbeszéléséhez, elbeszélhetőségének a kérdéséhez lásd: Gyáni: *Az elveszített múlt*, 267–344.

nológiai korlátok, a magyar történelem immár már nem ért véget a második világháborúnál vagy 1956-nál. Az 1990-es évek folyamán a teljes államszocialista korszak – kezdetben kiemelten az 1956-os forradalom – története beemelődött a kutatási témák közé, sőt az évtized végére, az ezredfordulóra már a rendszerváltás időszaka is legitim kutatási témává vált.¹⁰

Ennek a változásnak fontos része volt az intézményrendszer átalakulása, a kommunista párthoz tartozó képző- és kutatóintézetek megszűnése. A Munkásmozgalmi Múzeum a rendszerváltás után beolvadt a Magyar Nemzeti Múzeumba, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete megszűnt. Alapítványi formában – részben az MSZP-hez is kötődve – a Politikátörténeti Intézet jött létre a helyén, kutatóintézetként és jelenkortörténeti levéltárként az egykori pártarchívum(ok) iratanyagát kezelve.

Fontos szerepe volt a jelenkori múltfeltárásban és tudományos feldolgozásban az 1990-ben alapított 1956-os Intézetnek, ami az 1990-es évek végére, túllépve az 1956-os forradalom témakörén, széles tematikával foglalkozó jelenkortörténeti intézetté vált és az is maradt 2011-es önálló intézetként történő megszűntetéséig, illetve 2019-ben bekövetkezett teljes felszámolásáig. Az intézet szerves része volt az Oral History Archivum,¹¹ ami Közép-Európa egyik legnagyobb életút-történeti interjúgyűjteményévé vált az 1990-es években.

Az egyetemek legújabbkori magyar történeti tematikái megújultak, az oktatók fokozatosan kicserélődtek. A kutatói és oktatói szabadság helyreállítása jegyében számos új összefoglaló munka, egyetemi tankönyv jelent meg az 1990-es években és az ezredfordulón.¹²

A modern, elméletileg és módszertanilag megalapozott jelenkortörténeti kutatásoknak fontos eseménysorozata volt az 1994-ben, 1997-ben és 2000-ben Debrecenben széles tudományos összefogással megrendezett Országos Jelenkortörténeti Konferencia, amely alkalmat teremtett a tisztázó párbeszédre és az új jelenkortörténeti kutatások eredményeinek bemutatására is. A konferenciák témakörei alapvetően a 20. századi magyar történelem újragondolása köré szerveződtek. 1994-ben a hatalom és a társadalom a 20. századi magyar történelemben, 1997-ben a politika, gazdaság és társadalom a 20. századi magyar történelemben, 2000-ben pedig a 20. századi magyar történelem értelmezése és értékelése volt a téma.¹³ Ez a konferenciasorozat ekkor lezárult, és lényegében csak 2016-ban indult újtárra az Országos Jelenkortörténeti Konferencia, amit azóta is háromévente rendeznek meg, és a magyar jelenkortörténeti kutatások reprezentatív tudományos eseményévé vált.

Az intézményi átalakulásnak, a kutatói szemlélet- és gondolkodásmód-váltásnak köszönhetően a magyar jelenkortörténeti kutatások fokozatosan szinkronba kerültek az európai történelemtudománnyal. A jelenkortörténet a rendszerváltás előtti, tabusított történelem rekonstruktív megközelítéséből korszerű, kortárs történetírói szemléletté vált.

Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a tudományos szabadság újratertésével párhuzamosan a jelenkortörténet a politikai identitásviták terepévé is vált a rendszerváltást követő évtizedekben, és időről időre megjelent és felerősödött a jelenkortörténetírás politikai befolyásolásának határozott szándéka is. Ennek része volt az 1990-es években a XX. Század Intézet mint ún. jobboldali műhely megalapítása és a Terror Háza Múzeum létrehozása. A politikai igényeket kiszolgáló jelenkortörténeti intézetek alapítása 2010 után

¹⁰ 1999-ben éppen az 1956-os Intézet rendezett nemzetközi konferenciát a rendszerváltás történetéről, és széles körű tudományos összefogással, az Új Mandátum Kiadóval együtt adta ki könyvsorozatban a korszak dokumentumait. Bozóki András et. al. (szerk.): *A rendszerváltás forгатókönyve*, i. m.

¹¹ Az Archivum történetét lásd: www.rev.hu/hu/node/61 (Letöltés: 2025. szeptember 12.)

¹² A leginvenciózusabb kísérlet Magyarország 20. századi történetének az újragondolására: Romsics: *Magyarország története*, i. m.

¹³ Az előadások 1995-ben, 1999–2000-ben és 2002-ben tanulmánykötetekben jelentek meg.

vált markánssá a Veritas Intézet, a RETÖRKI és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága létrehozásával, amelyek alapvető feladata a regnáló jobboldali kormányzat történet-, emlékezet- és identitáspolitikai¹⁴ céljait kiszolgáló, azokat alátámasztó történeti elbeszélések létrehozása és terjesztése.

Jegyzetek a jelenkori társadalomtörténetről

Bár a magyar társadalomtörténetnek¹⁵ mint releváns történelemfelfogásnak a huszadik század elejére visszanyúló tudományos előzményei és hagyományai vannak, s az a Horthy-korszakban eljutott az intézményesülés szintjére, többek között Mályusz Elemér, Hajnal István és Szabó István munkásságának köszönhetően, a kommunista hatalomátvétel hosszabb időre megszakította ezt a folyamatot, és a társadalomtörténetet nemkívánatos történeti felfogássá minősítette elsősorban azért, mert nem tartotta összeegyeztethetőnek a saját – meglehetősen leegyszerűsített – osztályalapú társadalomfelfogásával. A marxista-leninista dogmatika az 1970-es évektől lassan gyengült a történettudományban, ebben fontos szerepe volt Ránki György alapvetően gazdaság- és kisebb részben társadalomtörténeti irányultságú munkásságának és a modern társadalomtörténet újjáéledését előkészítő Vörös Károly és Hanák Péter – sokrétű – kutatásainak.

Részben ezzel párhuzamosan kezdett kibontakozni az a szemléleti fordulat és generációs szerveződés, ami – többek között – Bácskai Vera, Á. Varga László, Benda Gyula, Gyáni Gábor, Faragó Tamás, Kövér György, Tóth Zoltán és mások kutatói és tudományos szervezői aktivitása révén eljutott az első, kifejezetten társadalomtörténeti konferencia megszervezéséig 1986 őszi Salgótarjánban.

A szemléleti fordulatot elsősorban az jelentette, hogy számukra a társadalom nemcsak kis színesítő fejezetet jelentett a nagy történeti összefoglalások végén, hanem maga a történeti vizsgálat tárgya makro- és mikroszinten egyaránt. Másként fogalmazva: ebben a történelemértelmezésben a történelem alapvető eleme a társadalom működésének minél pontosabb megértése. Ez egyben azt is jelentette, hogy a történeti kutatás és elemzés legfontosabb feladata a társadalom és a különböző társadalmi csoportok összetételének, a különböző társadalmi helyzeteknek, változásoknak strukturális, idő- és térbeli vizsgálata.

A tudományos autonómia megteremtésének az igénye, a történelem értelmezésének új, társadalmi szempontú megközelítése és a generációs adottságok és törekvések összekapcsolódása indította el a modern magyar társadalomtörténetet a tudományos elfogadás, a professzionalizáció és a tudományos intézményesülés útján az 1980-as évek második felében és a rendszerváltás időszakában. Ennek fontos részét képezte a társadalomtörténeti konferenciasorozat évenkénti megrendezése, a „Rendi társadalom – Polgári társadalom” konferenciakötetek¹⁶ rendszeres kiadása és a saját szakmai szervezet, a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület létrehozása 1989-ben, majd folyamatos működtetése napjainkig. Az egyesület nemcsak a magyar történettudomány második legnagyobb szakmai szervezete lett, hanem a tudományos szocializáció fontos intézményévé is vált az elmúlt évtizedekben.

A professzionalizációnak¹⁷ ugyancsak fontos lépése volt a társadalomtörténetnek mint önálló történettudományi diszciplinának a beépülése a felsőoktatásba, ami több párhuzamos lépésben valósult meg. Ezek közé tartozott a tantárggyá válás a történelem és a társadalom-

¹⁴ A jelenkori történelem-, emlékezet- és identitáspolitikai kérdésekről lásd: Gyáni: *Történelem és politika*, i. m.

¹⁵ Részletesen lásd: Kövér: *A magyar társadalomtörténet-írás*, i. m.

¹⁶ A megjelent kötetek elérhetők a www.hajnalkor.com/kiadvanyok weboldalon.

¹⁷ Részletesen lásd. Kövér: *A magyar társadalomtörténet-írás*, i. m.

tudományi oktatásban az 1990-es évek elején, az oktatási tematikák kidolgozása, az oktatáshoz szükséges tankönyvek,¹⁸ szöveggyűjtemények megírása, összeállítása. Szintén alapvető jelentőségű volt az intézményi háttér létrehozása, ami a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, illetve az Történeti Szociológiai Tanszék létrehozását, illetve működését jelentette az ELTE-n, ami kiegészült a doktori képzés megszervezésével. Ezt a közel másfél évtizedes professzionalizációs és intézményesülési folyamatot lényegében az önálló társadalomtörténeti folyóirat, a *Korall* létrehozása zárta le 2000-ben. Ebben is volt egy fontos generációs szerveződési gyakorlat, hiszen a modern társadalomtörténet alapítóinak csoportja mellett fokozatosan megjelentek a fél-egy generációval fiatalabbak, akiket azután a tanítványok generációs csoportjai követtek az ezredfordulót követő évtizedekben. A *Korall* folyóirat alapító szerkesztői is lényegében egy szakmai generációs csoportba tartoztak.

A rendszerváltás után létrejövő modern magyar társadalomtörténetnek meghatározó szerepe volt egyrészt a módszertani sokszínűség kialakításában, másrészt az olyan, új társadalomtörténeti diszciplínák meghonosításában, mint például a mentalitástörténet, történeti antropológia, a mindennapok története, fogyasztástörténet, a munka társadalomtörténete, az érzelmek története vagy a mikrotörténet.

Kutatási kérdések és témakörök szempontjából közelítve jól látható, hogy – a rendszerváltástól napjainkig – az egyén és társadalom, a hatalom és társadalom viszonyának a vizsgálata, az egyéni és kollektív társadalmi és élethelyzetek és ezek változásai, az államszocializmus és a rendszerváltás társadalmának a vizsgálata vált többek között kiemelt kutatási témává, s ez utóbbi kettő szoros kapcsolódást jelent a jelenkortörténethez is. Fontos megjegyezni azt is, hogy a társadalomtörténet, éppen a maga sajátos interdiszciplináris jellegénél fogva teszi lehetővé a társadalmi változások komplex megértését.

A társadalomtörténeti kutatások ma Magyarországon kétségkívül igen széles tematikai és kronológiai határok között mozognak, de az is látható, meglehetősen erős a jelenkori társadalmi viszonyok és változások történeti elemzésének a szándéka, ami jól kiegészíti a jelenkorral kapcsolatos politika és – manapság kicsit szűkebb keresztmetszetű – gazdaságtörténeti kutatásokat is.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, tudományos értelemben mit hozott a vizsgált négy évtized a magyar társadalomtörténetírásban, akkor a – jelen tanulmány keretei között áttekinthetetlen – lassan könyvtárnyi méretű új szakirodalom mellett, s persze azzal együtt, azt a szemléleti és módszertani nyitottságot érdemes kiemelni, ami alapvetően megváltoztatta a történelemtől való gondolkodást, és tágasabbá tette a történelem értelmezésének lehetőségeit Magyarországon, a magyar történettudományban.

SZAKIRODALOM

- Benda Gyula: *A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. Századvég*, (1997) 4. sz. 33–44.
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 2006.
- Bódy Zsombor: *Az önmagára irányuló tekintet. Van-e jelenkortörténet, és ha van, mi az? Századok*, 154. évf. (2022) 6. sz. 1293–1316.
- Bozóki András et. al. (szerk.): *A rendszerváltás forгатókönyve*. 1-8. kötet: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999–2000.
- Carr, Edward: *Mi a történelem?* Budapest: Osiris, 1995.

¹⁸ Lásd többek között: Gyáni-Kövér: *Magyarország társadalomtörténete*, i. m.; Valuch: *Magyarország társadalomtörténete*, i. m.; Bódy – Ö. Kovács (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, i. m.

- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris, 1998.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000.
- Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2010.
- Gyáni Gábor: *A történelem, mint emlékmű*. Budapest: Kalligram, 2016.
- Gyáni Gábor: *Történelem és politika: történelempolitika*. Budapest: Kalligram, 2024.
- Kövér György: *Milyenek vagyunk? A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – tíz év múltán*. Századvég, (1997) 4. sz. 44–53.
- Kövér György: *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2025. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 17.)
- Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest: Osiris, 1999.
- Valuch Tibor: *Politikai oldalak vonzásában: Az ipari munkásság politikai kötődésének változásai a 20. századi Magyarországon*. Múltunk, 67. évf. (2022) 4. sz. 83–110.
- Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében*. Budapest: Osiris, 2001.